

LIETUVOS RESPUBLIKOS VYRIAUSYBĖ
VALSTYBINĖ PAMINKLOSAUGOS KOMISIJA
VILNIAUS ROTUŠĖ
LIETUVOS MENININKŲ RŪMAI

LIETUVOS DVARAI – PRAEITIS, DABARTIS IR ATEITIS

Konferencijos medžiaga

2001 m. birželio 22 – 23 d., VILNIUS

UDK 719(474.5)(06)
Li 232

*Lietuvos Respublikos valstybinė paminkloaugos komisija
už paramą leidybai dėkoja Lietuvos Respublikos valstybiniam
turizmo departamentui*

ISBN 9955-9455-0-8

© Lietuvos Respublikos Valstybinė
paminkloaugos komisija, 2001

DAUGIAPRASMIS IR DAUGIAVEIDIS LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS LAIKŲ DVARAS: VAIZDINYS IR TIKROVĖ

*Doc. dr. Jūratė Kiaupienė
Lietuvos istorijos institutas*

Visuomenės, kaip ir atskiro individo, sąmonėje istorinė praeitis ir jos objektai "gyvena" tartum dviem pavidalais - materialiuoju ir idealiuoju. Apie praeitį galima mąstyti, pasirėmus realiai egzistuojančių šaltinių liudijimais bei išlikusiais paminklais. Yra ir kitas būdas - kurti menamą vaizdinį. Nere-tai atsitinka taip, kad epocha pati "padiktuoja" visuomenei, kuriuo būdu jai suvokti praeitį. Kintant aplinkybėms, gali pasikeisti ir "bendravimo" su pra-eitimi būdas.

Taip XX a. antrojoje pusėje atsitiko su Lietuvos dvarais. Sovietiniu lai-kotarpiu Lietuvos visuomenės sąmonėje sąvoka *dvaras* buvo virtusi tam tik-ru vaizdiniu, menančiu gerus, bet prarastus laikus. Toks *dvaras* galėjo turėti nedaug tikrovėje egzistavusio objekto bruožų arba kasdienybės problemų verpete jie likdavo nepastebėti. 1990 m. atkūrus nepriklausomą Lietuvos valstybę prasidėjo materialiojo *dvaro* "sugrįžimo" į visuomenės gyvenimą lai-kai. Ir staiga paaiškėjo, kad menamas, idealusis *dvaro* vaizdinys ir tikrovėje egzistuojančių dvarų vaizdas nebūtinai sutampa. Paminkloaugininkams bei atgautų dvarų savininkams tenka spręsti sudėtingas jų atkūrimo bei išsaugo-jimo problemas. Ar istorikas šioje situacijoje galėtų būti talkininku, kaip toli praeityje galima ir prasminga ieškoti sąsajų tarp nūdienos ir istorinių dvarų? Tokie klausimai "padiktavo" šio pranešimo turinį.

Dvaras buvo ryškiausias XV-XVIII a. Lietuvos kraštovaizdžio elemen-tas. Ir ne tik fizine urbanistine prasme. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikais dvarai buvo tos bajoriškosios visuomenės dvasinio, kultūrinio bei politinio gyvenimo lastelės, kurių visuma suformavo savitą sociokultūrinę erdvę. Deja, tenka prisipažinti, kad istorikai kol kas yra menkai ištyrę bei pažinę šį daugiaveidį dvarų pasaulį.

Daugiaprasmis, nevienodai aiškinamas, net ir pats dabartinės lietuvių kal-bos žodis *dvaras*.

Štai "Dabartinės lietuvių kalbos žodyne" (1972 m., II papildytas leidi-mas) rašoma: *dvaras - 1. Feodalo ar kapitalisto stambus žemės ūkis; to ūkio*

sodyba. 2. (psn.) kiemas, sodyba. 3. (psn.) rūmai¹. Naujausiose, 1993 m. ir 2000 m. papildytose šio žodyno redakcijose šis žodis aiškinamas taip: *dvaras - 1. feodalo valda, žemvaldžio ūkis; to ūkio sodyba. 2. (psn.) kiemas, sodyba. 3. (psn.) rūmai*².

Istorikas šiuose aiškinimuose pasiges dar vienos žodžio *dvaras* prasmės. Juk šiuo žodžiu vadinamas ir tam tikras kryptingai suformuotas žmonių kolektyvas (pvz. - Lietuvos didžiojo kunigaikščio *dvaras*). *Dvarus* turėdavo valdovai, jų žmonos, taip pat aukštieji dvasininkai bei didikai, buvę aukšti valstybės administracijos pareigūnai. Tai liudija ir šaltiniai. Antai valdovas Žygimantas Augustas 1548 m. laiške Mikalojui Radvilai Rudajam praneša, kad jis vietoje mirusio Rudnickio į karalienės Barbaros *dvarą* tarnauti siunčiaš savo *dvaro dvariškį*³.

Tokią šio žodžio prasmę randame nurodytą (žr. pabrauktą aiškinimą) Jono Balčikonio redaguotame 1947 m. "Lietuvių kalbos žodyne", kuriame žodis aiškinamas taip: *dvaras - 1. kiemas; sodyba. 2. rūmai, palociai; rūmų žmonės, tarnai. 3. didelis ūkis, to ūkio sodybos. 4. dvarysta, baudžiava*⁴. Tačiau antrojoje, 1969 m. šio akademinio daugiatomio žodyno laidoje istorikų kalbai svarbi žodžio *dvaras* prasmė jau išnykusi. Žodis čia aiškinamas taip: *dvaras - 1. buržuazinėje santvarkoje - dvarininko ūkis, sodyba. 2. feodalo ūkis. 3. baudžiava, dvarystė. 4. kiemas, sodyba. 5. (psn) rūmai. 6. turta, gėrybės*⁵.

Panaši žodžio *dvaras* prasmės aiškinimo evoliucija matoma ir pasklaidžius lietuviškąsias enciklopedijas. Štai 1939 m. laidos "Lietuviškoje enciklopedijoje" rašoma, kad žodis *dvaras - iš lenk. dwór, lenkų kalboje reiškias tik pačią ūkio sodybą, lietuvių kalboje iš seno igijo platesnę prasmę ne tik sodybai, bet ir didesniai, vieno savininko valdomam, žemės plotui. Priešpastatomas valstiečių ūkiui D. reiškė ir bajorų ūkį. Kita prasme D. reiškė D.*

¹ Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. II papildytas leidimas. Apie 60 000 žodžių. Redakcinė kolegija: J. Kruopas (atsak. redaktorius) ir kt. Vilnius, 1972, p. 139.

² Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. III pataisytas ir papildytas leidimas. Apie 50 000 žodžių lizdų. St. Keinys (vyriausiasis redaktorius) ir kt. Vilnius, 1993, p. 140; Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. IV leidimas. Redaktorių kolegija: Stasys Keinys (vyriausiasis redaktorius) ir kt. Vilnius, 2000, p. 140.

³ Listy króla Zygmunta Augusta do Radziwiłłów. Opracowanie, wstęp, komentarze Irena Kanińska, Kraków, 1998, s.72. (Do Mikolaja Rudego, Łagów, 25 sierpnia 1548: "Jakoście nam i wy, i p. wojewoda trocki pisali przyczynając się za Pisarskim, aby u królowej Jej M na miejsce zmarłego Rudnickiego przyjęt był, tedy tak wiedzcie, żeśmy już na tę Jej KM służbę, którą Rudnicki na sobie niósł, jesteśmy niektórego dworzanina z dworu naszego deputowali, którego sam w rychle pošlemy".)

⁴ Lietuvių kalbos žodynas. Redagavo J. Balčikonis. T. 2. C-F. Kaunas, 1947, p. 665.

⁵ Lietuvių kalbos žodynas. T. 2. C-F. Vilnius, 1969.

Lietuvos kun-joj ir Lenkijoje valdovo ar didiko rūmus su visais tarnaujančiais ar šiaip prisiplakėliais. Šia prasme lietuvių kalboje šis terminas, regis, nebuvo prigijęs⁶. Ir iš tikrųjų, antrajai šio žodžio prasmei - dvarui, kurį sudaro dvariškiai, nebuvo lemta prigyti. 1955 m. išleistoje "Lietuvių enciklopedijoje" rašoma, kad *dvaras dabartinėje mūsų kalboje yra: 1. kiemas, sodyba. 2. rūmai, palocius. 3. didelis ūkis, to ūkio sodyba. 4. dvarysta, baudžiava*⁷. Lietuviškose tarybinėse enciklopedijose dvaras taip pat yra gana plačiai aptariamas, bet tik kaip *feodalo valda ir jo gyvenvietė feodalizmo ir stambaus žemės savininko ūkis kapitalizmo epochoje*⁸.

Vienos žodžio *dvaras* prasmės atsisakymas būtų suprantamas, gal net nevertėtų dėl to diskutuoti, jeigu turėtume kitą lietuvišką žodį, kuriuo galėtume apibūdinti dvarą, kaip sociumą, jį sudarančius žmones. Taip, beje, yra kitose kalbose. Štai rusų kalbos žodžiai *imenije, pomestje* reiškia dvarą-valdą, o žodis *dvor* - dvarą-sociumą; anglų kalbos žodžiai *manor, estate* turi prasmę dvaras-valda, o žodžio *court* viena iš prasmių yra dvaras, kurį sudaro dvariškiai.

Šių filologinių svarstymų kontekste vertėtų atkreipti dėmesį į tai, ką žino kiekvienas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikų dvaro istorikas, prisiminti šaltinius.

Tam geriausiai tinka Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.). Jis buvo surašytas kalbininkų ir istorikų įvairiai vadinama Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raštinėje vartota slavų rašto kalba⁹. 1530 m. teisynas buvo išverstas į lotynų, o kiek vėliau - ir į lenkų kalbą. Tad turime galimybę iš pirminio šaltinio sužinoti, kokiais žodžiais buvo rašoma apie *dvarą* Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raštinėje.

1529 m. Lietuvos Statuto "Dešimtas skyrius" publikacijos parengėjų lietuviškai pavadintas *Apie dvarus, kurie praskolinti ir ikeisti*. Raštinės slavų rašto kalba šis skyrius pavadintas: *О меньях, которые о в долзех, и о зачабу*. Lenkiškai - *O imijenach, które w długach i w zastawe*. Lotynų kalba dešimtojo skyriaus pavadinimas XVI a. buvo užrašytas: *De bonis acquisitis, que debitis aut excessibus domini sui prioris fuerint obnoxia*¹⁰. Šiame Statuto skyriuje rašoma apie dvarus-valdas. Šeštajame 1529 m. Lietuvos Sta-

⁶ Lietuviškoji enciklopedija. Septintas tomas. Drugiai-Fazmos. Kaunas, 1939, p. 275.

⁷ Lietuvių enciklopedija. Penktas tomas. Dievas-Epušis. Printed in USA, 1955, p. 275.

⁸ Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. T. 3. Demokratinis-Garibaldižio. Vilnius, 1978, p.203-204; Tarybų Lietuvos enciklopedija. T. 1. A-Grūdas. Vilnius, 1985, p. 475-476.

⁹ Pl. skaitykite: Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.). Irena Valikonytė, Stanislovas Lazutka, Edvardas Gudavičius. Leidykla "Vaga", 2001, p. 61-68 (2.3. *Lietuvos Statuto kalba*).

¹⁰ Pirmasis Lietuvos Statutas. Tekstai senąja baltarusių, lotynų ir senąja lenkų kalbomis. II. Pirma dalis. Vilnius, 1991, p. 258-259.

tuto skyriuje “Apie teisėjus”, rašant apie valdovo dvaro pareigūnus, randame žodį *dvaras* pavartotą kita prasme. 26 straipsnyje rašoma: *К тому уставуем, иж державцы, которые не давно названы державцами, а первой менованы тивунами, не мають шляхты и бояр наших сами судити и децких своих по них посылати, але мають их воеводе и маршалку наши, земский и дворный, и старосты судити*. Išvertus į lenkų kalbą apie valdovo dvaro pareigūnus maršalus rašoma: ... *marszałkowie nassi dwor- ni i ziemsci*. Lotyniškame Statuto tekste šie pareigūnai pavadinti - *marsalci terrestri et curialis*¹¹. Pabrauktieji žodžiai reiškia - *dvaro maršalas*.

Taip istoriniai šaltiniai liudija sąvokos *dvaras* daugiaprasmiškumą, egzistavusį Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikais.

Šiandien Lietuvoje jau nebėra dvaru vadinamos savitos žmogiškosios dvariškių terpės atitikmens. Todėl paminkloaugos požiūriu svarbiausia išsiaiškinti, apibrėžti, koks valdos tipas vadintinas dvaru.

Lietuvoje dvarai radosi klostantis stambiajai žemėvaldai. Jie išaugo iš bajorų sodybų arba kiemų. Dvarų istorijoje svarbūs yra 1387 m. Lietuvos krikštas bei Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Jogailos 1387 m. privilegija Lietuvos bajorams sukūrė prielaidas naujiems dvarams steigti bei plėstis. Istorikai pabrėžia, kad Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto ūkinė-administracinė politika buvusi dar vienas svarbus veiksnys, įtakojęs dvarų plėtros procesą.

Žinoma, kad Vytautas, ieškodamas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų paramos, XV a. pirmaisiais dešimtmečiais pradėjo jiems už ištikimą tarnybą dovanoti valdovo domeno žemes kartu su jose gyvenusiais valstiečiais¹². Tokią politiką tęsė ir po Vytauto valdę Lietuvos didieji kunigaikščiai. XV a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje dvarai ir dvareliai “dygo kaip grybai po lietaus”. Įvykusius pokyčius randame užfiksuotus 1529 m. pirmajame Lietuvos Statute. Iš jo teksto sužinome, kad “*mūsų [valdovo] valdiniai turi įvairius savo dvarus*”, kad dvarai galėjo būti “*tėvoniniai, motininiai, ištarnauti, pirkti, įpirkti, įkeisti, moterų įdovinti*”, kad buvo leista “*dvaro trečiąją dalį parduoti visam laikui. Betgi, jei pririnktų pinigų mūsų [valdovo] žemės tarnybai arba ir savo poreikiams pinigų norėtų gauti, tai gali ir tas dvi dalis įkeisti už tiek, kiek tos dvi dalys kainuotų*”, kad už vengimą atlikti karo tarnybą, ar netinkamą jos atlikimą galima buvo “*dvaro ir galvos netekti*”¹³.

XVI a. viduryje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje buvo pradėta ir iki

¹¹ Ten pat, p. 188-189.

¹² Pl. apie tai skaitykite: Juozas Jurginis. Baudživos įsigalėjimas Lietuvoje. Vilnius, 1962; ...

¹³ Cituota pagal: Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.).

amžiaus pabaigos užbaigta plataus masto agrarinė reforma (1557 m. Valakų reforma)¹⁴. Krašte buvo sukurta nauja žemėtvarkos sistema, daugumas iki tol buvusių laisvųjų žemdirbių buvo paversti beteisiais baudžiauninkais. Esminiai pokyčiai nuo XVI a. vidurio vyko ir dvaruose. Europos rinkose išaugus paklausai grūdams ir kitiems žemės ūkio produktams dvarų savininkai pakeitė ūkininkavimo sistemą, vis didesnius žemės plotus paversdami dvaro arimais. Ūkio pertvarkos rezultatai gerai matomi XVII a. dvarų dokumentuose. Todėl padėties iliustracijai pavyzdžių parinkome iš to laikotarpio.

XVI a. šaltiniuose pasirodė naujas žodis *palivarkas*. Išaiškinti žodžių *dvaras* ir *palivarkas* prasminius skirtumus, kurie egzistavo realiame tų laikų gyvenime, gana sudėtinga.

Netarai dviem skirtingai skambančiais žodžiais būdavo apibūdinama tas pats - valda, kurioje būdavo gyvenamųjų bei ūkinių pastatų kompleksas, žemė, miškai, ežerai ir pan. Štai iš 1671 m. vasario 4 d. įrašo Raseinių Žemės teismo knygoje sužinome, kad 1653 m. buvo surašytas Kundrėnų palivarko Upytės paviete inventoriūs. Jame pirmiausia aprašyti palivarko pastatai, pasakui surašyti tam palivarkui priklausę dviejuose kaimuose gyvenę valstiečiai ir jų žemė.

Inventoriuje nurodyta stovėjus tokius Kundrėnų palivarko pastatus: *Šiaudais dengtas dviejų galų namas. Vienoje pusėje yra valgomasis, jame keturi nauji įstiklinti langai, ratu sustatyti suolai, krosnis išmūryta iš baltų paprastų koklių, du staliaus darbo stalai, durys stumdomos su geležiniais kabliukais; šone yra kambarys, į kurį veda stumdomos durys, joje yra vienas įstiklintas įskilęs langas; priešingame gale yra mažesnė svetainė, į kurią veda užkabinamos durys ant vyrių, joje keturi įstiklinti langai, aplinkui sustatyti suolai, baltų koklių krosnis; iš jos yra stumdomos užkabinamos durys į kambarį, kuriame yra vienas įstiklintas įskilęs langas; tarp tų dviejų patalpų yra priemenė su stumdomomis durimis.*

Klėtys dvi. Viena nauja su užkabinamu prieklėčiu, kita klėtis mažesnė sena užkabinama geležiniais kabliukais.

Kitas namukas taip pat dengtas šiaudais; kepykla, į kurią veda stumdomos durys, joje vienerios rankinės girnos, viena grūstuvė; priešais senas kambarys, durys stumdomos užkabinamos, prieš jį - priemenė, stumdomos durys.

Tvartai mediniai yra du, jų galuose kamaros su durimis. Avidė viena, prie jos mažutė arklidė iš trijų pusių turinti sienas.

¹⁴ Pl. skaitykite: Juozas Jurginis. Baudživos įsigalėjimas Lietuvoje. Vilnius, 1962; Mcčislovas Jučas. Baudživos irimas Lietuvoje. Vilnius, 1972; Juozas Jurginis. Lietuvos valstiečių istorija (Nuo seniausių laikų iki baudživos panaikinimo). Vilnius, 1978.

Klojimas. Jame yra nauja medinė jėuja. Daržinė šienui bei šiaudams sukrauti viena. Žaiginių išpintų keturiolika.

Grūdai: rugių palivarko arimuose pasėta 18 statinių, avių sėklai 12 statinių, miežių pustrėčios statinės, grikių 2 statinės, kviečių 1 statinė.

Toliau Kundrėnų palivarko inventoriuje surašyti valstiečiai, nurodant jų žemės sklypų dydžius¹⁵.

Pagal struktūrą mažu dvaru galima būtų pavadinti ir Butkaičių palivarką, priklausiusi Šaukoto dvarui. Jame, kaip rašoma 1662 m. inventoriuje, stovėjo: gyvenamas namas, du svirnai, arklidės, už jų - tvartas, už to tvarto buvo kūdra, už jos - nauja kepykla, priešais kepyklą namas dvaro šeimynai, kairėje - klojimas. Toliau inventoriuje aprašoma palivarko dirbama žemė, pasėliai, šienaujamos pievos, daržas, sodas. Atskirai surašyti palivarkui priklausę valstiečiai¹⁶.

Kita vertus, ėmė rasti sudėtingos struktūros ūkiniai-administraciniai kompleksai, kuriuose žodžių *dvaras* ir *palivarkas* derinys įgavo tam tikrą hierarchinę prasmę. Tokiuose dvaruose būdavo vienas ar net keli palivarkai.

Štai 1619 m. sudarytame Viduklės pavieto Šiaulėnų dvaro ir miestelio inventoriuje pirmiausia surašytas Šiaulėnų dvaras su visais jam priklausančiais pastatais. Inventoriuje skaitome, kad dvaras buvęs aptvertas, į jį vedė dideli vartai, virš kurių buvo kambariai. Kieme prie tvenkinio stovėjo didelis namas. Prie tvenkinio stovėjo pirtis, netoli pirties buvo virtuvė bei kepykla, greta kepyklos - namelis daržovėms sudėti, o netoli nuo to namelio stovėjo namukas, kuriame gyveno skalbėjai ir audėjai. Nuo to namuko einant link upės stovėjęs didelis senas namas, o iš jo einant į dešinę - namukas, kurio dešinėje - nauja vežiminė, o už jos arklidės. Toliau buvęs darželis, kuriame sėdavo įvairius žolynus. Greta žemės stovėjęs dar vienas didelis namas. Inventoriuje detalčiai aprašomas dvaro pastatų vidaus išplanavimas bei interjeras.

Iš dvaro einant į palivarką, pakeliui buvo sodas, o pakeliui į miestą - bravoras ir malūnas. Palivarkas (be pavadinimo) aptvertas, kieme vienas namas. Priešais tą namą stovėjo sūrinė su rūsiu, gilumoje - įvairūs ūkiniai pastatai.

Šiaulėnų dvaro aprašymas inventoriuje baigiamas pasakojimu apie dvaro arimus. Toliau surašytos Šiaulėnų miesto gatvės ir gyventojai, taip pat Šiaulėnų, Naujasodžio valsčių valstiečiai. Po to randame dar vieno toje valdoje buvusio Jokūbiškių palivarko aprašymą.

¹⁵ Pl. žr.: Ličtuvos inventoriai. XVII a. Dokumentų rinkinys. Sudarė K. Jablonskis ir M. Jučas. Vilnius, 1962, dok.nr. 36, 1653 m. balandžio 23 d. Kundrėnų palivarko, Upytės pavieto, inventorius, p. 183-184.

¹⁶ Ten pat, dok. nr. 43, 1662 m. rugpjūčio 17 d. Butkaičių palivarko, priklausiusio Šaukoto dvarui, inventorius, p. 225-226.

Inventoriuje rašoma, kad šis palivarkas visas kartu su arimais buvęs aptvertas. Kieme stovėjęs naujas namukas, nedengtas. Dešinėje pusėje buvęs šiaudais dengtas namas, į kurį vedė dvejios durys. Jame buvę penki langai moliu užlipdyti. Iš to namo einant toje pačioje pusėje stovėjusi nedidelė sena klėtis, o greta klėtis - kepykla. Už kepyklos buvusios arklidės, toliau - svirnas, o greta dar vienas svirnas, o prie jo sūrinukė.

Važiuojant nuo Šiaulėnų miesto kairėje pusėje buvę vartai, kurie vedė į palivarką, kuriame buvo laikomi gyvuliai. Įėjus pro vartus kairėje pusėje stovėjo eglinių rąstų šiaudais dengtas bokštas, lietuviškai vadinamas *nams*. Greta to bokšto buvęs tvartas, šiaudais dengtas, to tvarto gale - aptvaras jaučiams. Už jo stovėjęs dar vienas tvartas ir klojimas. Palivarke buvo taip pat daržas, kuriame augindavo daržovės, ir arimai¹⁷.

Raudondvario dvarui priklausiusiame Panemunės palivarke 1652 m. stovėjo tik ūkiniai pastatai - svirnas prie Nemuno, prūsiška maniera statytas, kepykla ir tvartas gyvuliams¹⁸. Toks palivarkas buvo neatskiriama dvaro dalis.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dvarai laikui bėgant keitėsi. Pavyzdžiu kaip vyko šis procesas galėtų būti istorikų neblogai ištirtos didikų Radvilų valdos.

Biržai buvo viena seniausių, anksčiausiai susiklosčiusių Radvilų valdų. Radvila Astikaitis žemę Biržuose įsigijo maždaug 1455 m. ir joje įkurdino valdovo padovanotus valstiečius. Apie valdos sudėtį pirmieji tiksliesni duomenys žinomi iš 1520 m. Tuo metu Biržų valdai priklausė dvaras Roviškės, vadintas taip pat Senuoju dvaru arba Hubiškėmis prie Rovėjos upės ir du dvareliai. 1526 m. valda padidėjo, joje atsirado dvaras Parovėja ir keletas naujų dvarelių. Lenkijos istorikės Mirosławos Malczewskos paskaičiavimais 1528-1530 m. Biržų valdoje buvo 503 ūkiai, dalis dirbamos žemės buvo paversta dvarų arimais. Taip XVI a. pirmojoje pusėje atrodė valda, kuri vėliau išsiplėtė ir pradėta vadinti net Biržų kunigaikštyste. Iš 1672 m. inventoriaus sužinome, kad šią valdą sudarė: Biržų pilis, miestas, valsčius, kuriame buvo kaimai ir trys palivarkai (Parovėja, turintis 11 kaimų; Neradavas, kuriam priklausė 10 kaimų; Astravas su 8 kaimais). Be to Biržų valdai priklausė dar 55 vadinami "mažieji" palivarkai ir 3 kaimai, kurie XVII a. pabaigoje buvo užstatyti¹⁹.

¹⁷ Ten pat, dok. nr. 17, 1619 m. lapkričio 5 d. Šiaulėnų dvaro ir miestelio, Viduklės pavieto, inventorius, p. 82-109.

¹⁸ Ten pat, dok. nr. 33, 1652 m. balandžio 24 d. Raudondvario ir Panemunės palivarko, Vilkijos pavieto, inventorius, p. 174.

¹⁹ Pl. skaitykite: Mirosława Malczewska, *Latyfundiów Radziwiłłów w XV do połowy XVI wieku*. Warszawa-Poznań, 1985, p. 139-142.

Kitokia buvo mažesnės Dubingių valdos struktūra. Radvilos Dubingių žemes gavo kaip didžiojo kunigaikščio dovaną XV amžiuje. 1528-1530 m. Dubingių dvarui priklausė maždaug 195 ūkiai (kartu su 37 miestelio namais). Dubingių dvaras ir netoli jo buvęs dvarelis (palivarkas?) turėjo arimus. 1643 m. inventoriuje Dubingiai vadinami miestu, kuriame gyveno 49 žmonės. Tačiau šių "miesto" gyventojų prievolė - 2 dienas per savaitę eiti dirbti į dvarą liudyti, kad Dubingiuose buvo dvaras arba palivarkas. Valdai priklausė ir 19 nedidelių kaimų. Šiai valdai taip pat priklausė miškų bei miškelių masyvas, šienaujamos lankos bei ežerai²⁰.

Ežerai dvarų ūkyje buvo ypač svarbūs, kadangi bažnyčios kalendoriaus diktuojamu ritmu gyvenusių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikų ir bajorų maisto racione žuvis užėmė labai daug vietos. Tačiau dvaruose greta tradicinio žemės ūkio rūpintis ne tik žuvų gaudymu ežeruose bei veisimu tvenkiniuose. Čia būdavo kertamas miškas bei ruošiami miško medžiaga, veikdavo lentpjūvės, malūnai, bravorai, karčemos, vėlyklos ir pan. XVIII a. antrojoje pusėje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dvaruose buvo sukurti ir pirmieji tikrosios pramonės židiniai - garsiosios Antano Tyzenhauzo manufaktūros.

Informaciją apie dvarų kasdienį gyvenimą, jo organizavimo principus, darbus, kuriuos atlikdavo administracijos pareigūnai, rūpesčius paliko mums savita istorijos šaltinių grupė - Instrukcijos dvarų administracijos pareigūnams. Instrukcijas duodavo valdos savininkas arba jo įgaliotas asmuo. Jose stengiamasi aprėpti visas dvaro gyvenimo puses, stiprinti ūkinį valdos pajėgumą: didinti dvarų arimus, gerinti gyvulių bandą bei jos priežiūrą, plėtoti tvenkinių ūkį ir dvarų pramonę (degtinės varymas, lentpjūvės, statybinių medžiagų gamyba ir pan.).

1686 m. instrukcijoje Biržų dvaro administracijos pareigūnams nurodoma rūpintis bažnyčios lankymu, dvasiškių aprūpinimu ir bažnyčių pastatų priežiūra bei statyba, dvaro teismų tvarka, pilies aprūpinimu darbo jėga ir medžiagomis, garnizono komplektavimu ir aprūpinimu, palivarkų ūkinių pastatų, tarp jų malūnų prie pilies tvenkinio (Širvenos ežero) priežiūra ir statyba bei statybinių medžiagų gamyba, aptariamas žemionių (žemės laikytojų kategorija) statusas, Biržų miesto tvarkymo reikalai, nurodoma rūpintis baudžiauninkų ūkiniu pajėgumu ir atodirbių atlikimu, žemės darbų organizavimu, činšo (piniginės prievolės) ir dėklos (natūrinės prievolės) išrinkimu, palivarko ūkiu - žemės įdirbimu, sėja, sodais ir kt., tvarka kluonuose, gyvulininkyste, dvaro prekyba, miško apsauga ir eksploatavimu, tvenkiniais, gele-

²⁰ Pl. skaitykite: Ten pat, p. 149-151.

žies liejyklos statyba, administratorius įpareigojamas skatinti žemesniuosius pareigūnus ir valdinius gerai atlikti savo pareigas ²¹.

Taip šimtmečiais klostėsi tradicijos, kaip organizuoti dvaro erdvę, kaip ją panaudoti, kokius ir kur statyti pastatus, kaip įrengti jų vidų. Šias tradicijas karta iš kartos perimdavo bei plėtodavo dvarų savininkai. Nemažai jų "paveldėjo" XIX a. ir XX a. pirmosios pusės Lietuvos dvarai.

Abromiškių dvaro rūmai

²¹ Pl. žr.: Instrukcijos feodalinių valdų administracijai Lietuvoje XVII-XIX a. Parengė: Zigmantas Kiaupa, Jūratė Kiaupienė. Vilnius, 1985, 1686 m., *Instrukcija Biržų dvaro administracijai*, p. 49-59.